

УДК 316.6:355.09-058.57]:617.7

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.88.35>

Сасіна І. О., Паламар О. М., Гребенюк Т. М., Купріянова Т. О., Медведок Л. Г.

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ОТРИМАЛИ ПОРУШЕННЯ ЗОРУ ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ

У статті представлено аналітичний огляд сучасних психолого-педагогічних досліджень у сфері реабілітації учасників бойових дій, які отримали травми органу зору. Зокрема розкривається внесок сучасних вітчизняних дослідників до розробки питання науково-практичних основ реабілітації осіб, які втратили зір у дорослому віці. Наведено характеристику напрямів комплексної реабілітації учасників бойових дій. Наголошено на важливості соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, які отримали порушення зору внаслідок бойових дій в Україні. Підкреслено необхідність врахування у реабілітаційному процесі специфіки соціальних установок та життєвих позицій осіб, які втратили зір у дорослому віці (установка залежності від інших, установка активності під натиском, установка уникнення зрячих, соціальна пасивність тощо).

Визначено, що соціально-психологічна реабілітація особистості в умовах зорової депривації передбачає формування психологічної готовності до повноцінного життя, міжособистісного спілкування, засвоєння навичок самообслуговування та орієнтування у просторі, оволодіння системою Брайля, участь у фізкультурно-оздоровчих заходах, опанування тифлотехнічних засобів (інформаційних, побутових, навчальних), розвиток особистих інтересів.

У контексті євроінтеграції значна увага приділяється аналізу змісту реабілітаційної допомоги у Великій Британії, що надається організацією *Blind Veterans UK* колишнім військовослужбовцям, які втратили зір. Охарактеризовано критерії отримання реабілітаційної допомоги. Зазначено, що структура команди, яка реалізує супровід реабілітанта, передбачає залучення широкого спектру фахівців, зокрема це: працівник громадської підтримки, лікар-реабілітолог для осіб з порушеннями зору, ерготерапевт, спеціаліст з технічної підтримки, водій транспортної служби, помічник з ведення домашнього господарства, спеціаліст із залучення нових членів організації. Окреслено напрямки співпраці громадської організації *Blind Veterans UK* з науково-дослідницькою благодійною організацією *BRAVO VICTOR*, з метою визначення основних причин і факторів, пов'язаних з втратою зору у військових.

Ключові слова: бойова травма ока, порушення зору, зорова депривація, соціально-психологічна реабілітація, реабілітація військовослужбовців, тифлопсихологія, бенефіціар, реабілітаційний центр, *Blind Veterans UK*, *BRAVO VICTOR*.

Тривалий час Україна протистоїть російській агресії на території України. Застосування вибухової зброї, включаючи обстріли з важкої артилерії, реактивних систем залпового вогню, а також ракети і бомби призводить до великих людських втрат, а також вогнепальних, мінно-вибухових поранень та ушкоджень, що призводить до суттєвих проблем із психічним, фізичним здоров'ям та соціальних порушень як серед військових, так цивільного населення. Ризик настання інвалідності внаслідок бойових дій пов'язаний з характером отриманої бойової травми, ступенем її важкості, видом та своєчасністю наданої медичної допомоги, наявністю факту госпіталізації тощо. Наслідки участі у військових діях, як правило, мають довготривалий характер та потребують застосування різноманітних реабілітаційних заходів.

В аналітико-інформаційних матеріалах МСЕК України за 2020 рік зазначається, що серед травматичних уражень в учасників АТО/ООС переважають ураження головного мозку, травматичні ураження нижніх і верхніх кінцівок. Також в аналітичному дослідженні зазначається, що травми органу зору належать до найбільш тяжких порушень, що призводять до інвалідності осіб, які беруть участь у бойових діях. Контузії, поранення, термічні та хімічні опіки загрожують сліпотою або стійким зниженням функцій зору внаслідок функціональних і анатомічних порушень, що потребує застосування заходів не лише медичної реабілітації, але й забезпечення соціальною, психологічною, фізичною та професійною реабілітацією [5].

За даними наукових досліджень (В. Асланова, Н. Бондар, В. Головкін, Т. Красновид, В. Сердюк, С. Устищенко), травматичні пошкодження очей становлять до 16% всіх бойових травм і є четвертою найпоширенішою причиною очної травми. Якщо в період Другої світової війни бойові травми ока становили 1-2%, то в сучасних війнах та військових конфліктах спостерігається значне зростання частоти травм ока.

В. Головкін, В. Сердюк, С. Устищенко [6] зазначають, що основними причинами травм ока під час бойових дій є: вогнепальні поранення; наслідки вибухів боеприпасів; поранення вторинними осколками, порохом газом та сміттям; удари по оку або черепно-мозкові травми; несвоєчасно надана офтальмологічна допомога через несвоєчасно проведеної евакуацію, часто офтальмологічна допомога низька за якістю, оскільки не завжди є можливість надання такої допомоги офтальмохірургом. Також науковці визначають, що ефективність реабілітаційних заходів при бойових травмах ока залежить від успішного проведення оптико-реконструктивних операцій, спрямованих на відновлення анатомо-функціональних та естетичних параметрів органу зору.

Наукових робіт, які стосуються застосування комплексної реабілітації військовослужбовців в Україні при порушеннях зору ми не знайшли, але в останні роки активно досліджуються питання удосконалення системи надання реабілітаційної допомоги учасникам бойових дій (Ю. Бриндіков, І. Гаїда, Б. Жупан, В. Лесков та ін.).

Аналіз проведених досліджень дозволив нам розглянути підходи до визначення складових реабілітації учасників бойових дій.

І. Гайда [3] розглядає реабілітацію, як складну соціально-медичну проблему, і виділяє кілька її напрямків. Основним напрямком науковець визначає медичну та фізичну реабілітацію, що має на меті максимальне відновлення порушених фізіологічних функцій організму або розвиток компенсаторних та замісних функцій. Психологічний напрямок полягає в корекції психічного стану пацієнта, формуванні у нього позитивного відношення до виконання реабілітаційних заходів. Професійний аспект реабілітації включає в себе питання професійного навчання в тому числі набуття нової професії. Останнім напрямком є соціально-економічна реабілітація, основна мета якої полягає в тому, щоб постраждалий військовослужбовець здобув соціальну незалежність.

На основі аналізу джерел Ю. Бриндіков [2, с. 107] основними складовими комплексної реабілітації учасників бойових дій представляє: медичну, психологічну, соціальну, педагогічну та професійну реабілітації. Зокрема він зазначає, що ці види реабілітації можуть цілеспрямовано поєднуватися між собою, залежно від об'єкта реабілітації, його психоемоційного стану, конкретної ситуації, факторів та умов, що впливають на організацію проведення реабілітаційних заходів.

В наукових дослідженнях (Ю. Бриндіков, І. Гайда, Б. Жупан, В. Лесков та ін.) найчастіше розглядається поєднання соціальної та психологічної складових реабілітації (соціально-психологічна реабілітація) учасників бойових дій, специфіка полягає у застосуванні психологічних, педагогічних та соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів особистісного та соціального статусу у військових.

На жаль, наукових досліджень щодо проведення соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій, які отримали порушення зору в Україні ми не знайшли, є лише окремі роботи (Р. Абдряхімов [1]), присвячені психологічній реабілітації військових, які отримали травми ока і часткову травму зору на тлі психічної дезадаптації або посттравматичного синдрому (ПТСР). Результати досліджень Р. Абдряхімова [1] показали високий рівень соціальної фрустрованості учасників бойових дій з порушеннями зору, що пояснювалось, з одного боку, важкістю та наявністю соматичних наслідків бойової травми, які перекреслюють надії та сподівання постраждалих у здійсненні життєвих планів, перспектив роботи, матеріального стану; з іншого боку, у досліджуваних наявні прояви психологічної дезадаптації або ПТСР, що накладають свій відбиток на стан реагування психічної сфери на соматичну травму. Серед основних чинників, що спричиняють фрустраційні стани у цих учасників, науковець вказує на наявність проблем суспільного характеру, матеріального стану, забезпечення роботою, спілкування з близькими та друзями. Також було визначено, що при побутовій травмі ока показники фрустрації були значно нижчі, ніж при бойовій.

Мета статті – теоретично проаналізувати основні наукові підходи до застосування заходів соціально-психологічної реабілітації при порушеннях зору та розглянути досвід організації соціально-психологічної реабілітаційної допомоги військовим з порушеннями зору у Великій Британії.

Питанням соціально-психологічної реабілітації в осіб, які втратили зір в дорослому віці, присвячені дослідження вітчизняних науковців в тифлопсихології (Т. Гребенюк, В. Кобильченко, Є. Клопота, І. Моргуліс, Є. Синьова, Ю. Тімакова та ін.).

Дослідженнями Є. Синьової та І. Моргуліса [7] встановлено, що глибокі порушення зору призводять до стійкої психічної депривації соціального та емоційного характеру, що порушує соціальну адаптацію особистості, викликає високу тривожність та невпевненість у собі. Науковці зазначають, що вже сам факт втрати зору створює об'єктивні передумови для виникнення особливих умов життя, які в свою чергу можуть впливати на особистість як позитивно, так і негативно.

Т. Гребенюк, В. Кобильченко та Є. Клопота визначають, що соціальні установки при втраті зору відіграють важливу роль в процесах компенсації та реабілітації. Зокрема Т. Гребенюк [4] встановлено, що внаслідок зорової депривації в особистості розвивається своєрідна установка на взаємостосунки зі зрячими: установка залежності від інших, установка активності під натиском, установка уникнення зрячих, відповідно, особливості цих установок впливають на соціалізацію незрячих в суспільстві. В. Кобильченко та Є. Клопота при проведенні реабілітаційної роботи з осліпими надають перевагу установці на соціальну компенсацію, на працю та на себе.

На основі аналізу результатів експериментального дослідження Ю. Тімаковою [8] визначені життєвих позицій осліплених осіб, які впливають на процес соціально-психологічної реабілітації, а саме: «пасивний залежний» з проявами байдужості, несамостійності, фаталізму та «незалежний пасивний неадекватний» з проявами підкорення сліпоті та псевдокомпенсаторними новоутвореннями. Також було встановлено, що всі життєві позиції опосередковуються такими ознаками як глибина функціонального стану зору, стаж сліпоті, вік, стать, сімейний стан, рівень освіти, забезпеченість роботою. Ю. Тімакова зазначає, що особи, які втратили зір в дорослому віці, відчують високе стресове навантаження при низькій особистісній стійкості до стресів, низький рівень самовизначення у часі, низький рівень суб'єктивного контролю стосовно невдач, у сімейних та міжособистісних стосунках, високий рівень суб'єктивного контролю за шкалою інтернальності стосовно стану здоров'я, депресії та субдепресії, високий рівень самотності, що вимагає проведення психолого-педагогічної корекції самосвідомості під час соціально-психологічної реабілітації.

Відповідно до узагальнених результатів досліджень в тифлопсихології (Т. Гребенюк, Є. Синьова, І. Моргуліс, Ю. Тімакова) соціально-психологічна реабілітація осіб з порушеннями зору включає такі складові: психологічна реабілітація, що розглядається як формування психологічної готовності особистості до повноцінного життя формування міжособистісного спілкування; елементарна реабілітація, яка передбачає поновлення і формування елементарних навичок самообслуговування, формування навичок орієнтування в малому і великому просторі, оволодіння системою письма та читання за Л. Брайлем; фізична реабілітація зосереджена на фізичному розвитку та участі в фізкультурно-спортивних заходах; технічна реабілітація має на меті навчання користуванню інформаційними, побутовими, навчальними та тифлотехнічними засобами; культурна реабілітація розглядається як розвиток інтересів, захоплення, естетичної творчості, підвищення загальнокультурного рівня особистості в умовах зорової депривації.

В Україні система соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій, які втратили зір, потребує наукового обґрунтування та удосконалення, про що зазначалося у Memorandum of Understanding (MOU), підписаного між британськими благодійними організаціями – Blind Veterans UK, BRAVO VICTOR та Кабінетом Міністрів України [11].

Благодійна організація Blind Veterans UK (початкова назва «Комітет з догляду за осліпленими солдатами та матросами») була заснована в Лондоні ще в 1915 році видавцем і власником газети сером Артуром Пірсоном, який сам був незрячий. Основна мета організації полягала в тому, щоб допомогти ветеранам, які втратили зір під час Першої світової війни, «навчитися бути сліпими», забезпечуючи реабілітацію, навчання та підтримку протягом усього життя [9].

Пізніше організація підтримувала військових, які осліпли під час військових дій у Другій світовій війні, конфліктах на Фолклендських островах, в Іраку та Афганістані. З 2000 року Blind Veterans UK розпочала надавати допомогу всім незрячим колишнім військовослужбовцям (бенефіціарам), незалежно від того, як і коли вони втратили зір.

Організація Blind Veterans UK має у своєму складі два реабілітаційних центри: Брайтонський центр, який працює з 1938 року та навчально-реабілітаційний центр у Лландіно (Північний Уельс), який був відкритий у 2011 році. В обох реабілітаційних центрах військові з порушеннями зору мають змогу отримати реабілітаційні послуги, навчання, практичні поради та емоційну підтримку протягом усього життя.

Основний напрямок діяльності Blind Veterans UK – це соціально-психологічна реабілітація військових, які мають порушення зору. Для отримання реабілітаційної допомоги військовий має відповідати критеріям обслуговування.

1. Критерій втрати або зниження зору: гострота зору 0,1-0,2 або нижче з оптимальною оптичною корекцією; порушення периферичного зору в наслідок глаукоми, пігментного ретиніту або неврити зорового нерву.

2. Критерій виконання обов'язків у військовій чи екстреній службі: Збройні сили Великобританії, включаючи національну службу; польські чи індійські сили під британським командуванням; служба в поліції, пожежній бригаді чи швидкій допомозі, але якщо втрата зору сталася під час виконання службових обов'язків.

Всі, хто відповідає зазначеним критеріям, отримують запрошення на приєднання до Blind Veterans UK. Після цього один з незрячих ветеранів телефонує, щоб привітати нового члена благодійної організації, зібрати особисті дані для команди реабілітації (особливості виконання службових обов'язків, історія хвороби, сімейний та матеріальний стан, визначення території обслуговування). Пізніше під час участі в онлайн зустрічі (через мобільний телефон або відеодзвінок) з іншими бенефіціарами у регіоні проживання ветерани з порушеннями зору обмінюються власними життєвими історіями та дізнаються як завдяки реабілітації можна покращити якість свого життя. Також усіх бенефіціарів запрошують в один з реабілітаційних центрів, де протягом тижня є можливість ознайомитись зі змістом супроводу, реабілітаційної допомоги та підтримки, яка надається благодійною організацією.

Кожному бенефіціару Blind Veterans UK призначається працівник громадської підтримки, який є контактною особою з благодійною організацією та підтримує регулярний зв'язок з зорово депривованим ветераном.

В обов'язки працівника громадської підтримки входить:

- оцінка індивідуальних потреб бенефіціара, яка проводиться постійно під час домашніх відвідувань та дистанційно по телефону, з метою визначення та корегування цілей соціально-психологічної реабілітації;
- надання емоційної та практичної підтримки, з метою відновлення своєї незалежності після втрати зору;
- створення мережі підтримки, яка передбачає залучення до соціальної групи колишніх військових, які втратили зір, з метою спілкування та участі в культурних та громадських заходах;
- надає поради та підтримку членам родини або опікунам, щоб допомогти їм адаптуватися до догляду за військовим з порушеннями зору;
- надання допомоги в оформленні заявок на отримання будь-яких пільг або грантів від державних та інших благодійних організацій, на які має право військовий після втрати зору;
- постійна участь в роботі команди спеціалістів з соціально-психологічної реабілітації, що полягає у: реалізації індивідуальної програми реабілітації; забезпеченні тифлотехнічним обладнанням; наданні порад щодо дієти, сну, фізичного та психічного здоров'я;

Окрім працівника громадської підтримки в команду супроводу також входять:

- лікар-реабілітолог для людей з порушеннями зору, який навчає використовувати можливості залишкового зору, пропонує індивідуальне навчання з формування навичок самообслуговування та мобільності, проводить заняття з арт терапії, надає рекомендації для членів родини бенефіціара;
- ерготерапевт, допомагає сліпим ветеранам: відновлювати фізичне, соціальне та психічне здоров'я; долати різноманітні бар'єри та повертати їх до нормального соціального, професійного та побутового життя;
- спеціаліст з технічної підтримки допомагає військовим з порушеннями зору отримати доступ до інформаційних технологій від смартфонів і планшетів до віртуальної реальності та голосових помічників;
- водій транспортної служби допомагає доставити ветеранів, що втратили зір, до реабілітаційного центру на спеціалізоване навчання та відвезти їх додому;
- помічник з ведення домашнього господарства надає підтримку та впевненість ветеранам при виконанні ними повсякденних справ;
- спеціаліст з залучення нових членів організації є бенефіціаром благодійної організації, який працює з незрячими ветеранами на ранніх етапах їхнього навчання, щоб підтримувати їх мотивацію та реалізувати поставлені цілі реабілітаційної роботи.

В 2017 році благодійна організація Blind Veterans UK ініціювала створення науково-інноваційної благодійної організації BRAVO VICTOR, метою якої є проведення біомедичних, соціальних та психологічних інноваційних досліджень для визначення основних причин і факторів, пов'язаних з втратою зору. Результати досліджень спрямовані на подолання проблем і бар'єрів в осіб з порушеннями зору для покращення якості їх життя у суспільстві. BRAVO VICTOR тісно співпрацює з академічними, дослідницькими, державними, благодійними та комерційними партнерами від Фонду Томаса Поклінгтона, до Англійського Раскінського та Оксфордського університетів, до міністерств оборони та систем охорони здоров'я (США та Великобританії). Експериментальними базами для проведення досліджень є організація Blind Veterans UK та інші міжнародні громадські організації для військових, що пов'язані з втратою або значним зниженням зору у учасників бойових дій.

За результатами проведених досліджень BRAVO VICTOR у Великій Британії [10], порушення зору впливає на різні аспекти повсякденного життя, викликаючи порушення психосоціального стану особи з зоровою деградацією. Дослідження також показують, що військові, які отримали порушення зору під час служби, часто мають досвід посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Після звільнення у них спостерігається почуття самотності, соціальної ізоляції, втрати зв'язку з товаришами, відсутність почуття розуміння з боку цивільного населення. Також ветерани, що втратили зір, значно частіше повідомляють про самоушкодження та психічні проблеми, ніж інші громадяни країни з порушеннями зору.

Результати експериментальних досліджень, проведених BRAVO VICTOR, дозволяють надати спеціалістам реабілітаційних центрів громадської організації Blind Veterans UK чіткі практичні рекомендації щодо покращення соціально-психологічного стану колишніх військовослужбовців з порушеннями зору.

Висновки. У підсумку зазначимо, що вітчизняна тифлологічна наука має ґрунтовні науково-практичні дослідження щодо специфіки комплексної реабілітації осіб з порушеннями зору, які потребують переосмислення в контексті актуальних суспільних потреб. Вирішення нагальних проблем у сфері реабілітації осіб, які зазнали порушень зору у наслідок бойових дій в Україні, потребує також ретельного вивчення досвіду зарубіжних країн з подальшою імплементацією передових науково-практичних досягнень. Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо удосконалення науково-практичних аспектів організації соціально-психологічної реабілітаційної допомоги особам, які зазнали порушень зору внаслідок бойових дій, шляхом розширення участі України у міжнародних науково-дослідницьких програмах та урахування сучасних тенденцій у реабілітаційній галузі.

Використана література:

1. Адбріяхімов Р. А. Особливості фрустраційного реагування в учасників бойових дій з клінічними проявами посттравматичного синдрому та частковою втратою зору. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*. 2018. № 10. С. 54-61. DOI: 10.26565/2312-5675-2018-10-08.
2. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 559 с.
3. Гайда І. М. Медико-соціальне обґрунтування удосконалення системи медичної реабілітації військовослужбовців на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.02.03. Ужгород, 2018. 24 с.
4. Гребенюк Т.М. Вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації інвалідів по зору до навчання у ВУЗах. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. Збірник наукових праць*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. Випуск 3. С. 52-63.
5. Іпатов А.В., Мороз О.М., Ханюкова І.Я., Гондуленко Н.О., Саніна Н.А., Ульянова А.М. Основні показники інвалідності та діяльності медико-соціальних експертних комісій України за 2020 рік. *Аналітико-інформаційний довідник*. Дніпро, 2021. 188 с. URL: <https://ndimspi.com/wp-content/uploads/StatDovinyk...> (дата звернення: 14.08.2022).
6. Сердюк В.Н., Устименко С.Б., Головкин В.В. Особенности оказания офтальмохирургической помощи больным с травмами глаз, полученными во время боевых действий в зоне АТО. *Україна. Здоров'я нації*. 2016. № 4(1). С. 74-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2016_4%281%29__15 (дата звернення: 10.08.2022).
7. Синьова Є.П. Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 441 с.

8. Тімакова Ю. В. Вплив втрати зору в дорослому віці на самовідомість особистості : автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2010. 20 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9967> (дата звернення: 11.08.2022).
9. BLIND VETERANS UK. National Eye Health Week: HCAs caring for vision-impaired people. *British Journal of Healthcare Assistants*, 2017. 11 (9). P. 466-466. DOI: 10.12968/bjha.2017.11.9.466.
10. Godier-McBard LR, Castle CL, Heinze N, et al. A preliminary investigation of the well-being of visually impaired ex-service personnel in the United Kingdom. *British Journal of Visual Impairment*. 2022. 40 (2). P. 274-288. DOI: 10.1177/0264619620973683.
11. Sight loss charities make first visit to begin support in Ukraine. URL: <https://www.charitytoday.co.uk/sight-loss-charities-make-first-visit-to-begin-support-in-ukraine> (дата звернення: 30.07.2022).

References:

1. Adbriakhimov R. A. (2018). Osoblyvosti frustratsiinoho reahuvannya v uchasykyv boiovykh dii z klinichnymy proiavamy postravmatychnoho syndromu ta chastkovoju vtratoi zoru [Peculiarities of frustration response in combatants with clinical manifestations of post-traumatic syndrome and partial vision loss]. *Psykhiatriia, nevrolohiia ta medychna psykholohiia*. № 10. S. 54-61. DOI: 10.26565/2312-5675-2018-10-08. [in Ukrainian].
2. Bryndikov Yu. L. (2019). Teoriia ta praktyka reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv-uchasykyv boiovykh dii v systemi sotsialnykh sluzhb [Theory and practice of rehabilitation of servicemen participating in hostilities in the system of social services] : dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.05. Ternopil. 559 s. [in Ukrainian].
3. Haida I. M. (2018). Medyko-sotsialne obgruntuвання udoskonalennia systemy medychnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv na rehionalnomu rivni [Medical and social justification of the improvement of the system of medical rehabilitation of military personnel at the regional level] : avtoref. dys. ... kand. med. nauk : 14.02.03. Uzhhorod. 24 s. [in Ukrainian].
4. Grebeniuk T.M. (2004). Vychennia osoblyvostei sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii invalidiv po zoru do navchannia u VUZakh [Study of the features of socio-psychological adaptation of the visually impaired to study at universities]. *Sotsialno-psykholohichni problemy tyflopedahohiky. Zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 3. S. 52-63. [in Ukrainian].
5. Ipatov A.V., et al. (2021). Osnovni pokaznyky invalidnosti ta diialnosti medyko-sotsialnykh ekspertnykh komisii Ukrainy za 2020 rik [The main indicators of disability and activity of medical and social expert commissions of Ukraine for 2020]. *Analityko-informatsiinyi dovidnyk*. Dnipro. 188 s. URL: <https://ndimspi.com/wp-content/uploads/StatDovinyk...> (data zvernennia: 14.08.2022). [in Ukrainian].
6. Serdyuk V.N., Ustimenko S.B., Golovkin V.V. (2016). Osobennosti okazaniya oftalmohirurgicheskoy pomoschi bolnym s travmami glaz, poluchennyimi vo vremya boevykh deystviy v zone ATO [Peculiarities of providing ophthalmosurgical care to patients with eye injuries sustained during combat operations in the ATO zone]. *Zdorovia natsii*. № 4(1). S. 74-77. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2016_4\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2016_4(1)_15) (data zvernennia: 10.08.2022). [In Russian].
7. Synova Ye.P. (2012). Osoblyvosti rozvytku i vykhovannia osobystosti pry hlybokykh porushenniakh zoru [Peculiarities of personality development and education with profound visual impairment] : monohrafiia. Kyiv. 441 s. [in Ukrainian].
8. Timakova Yu. V. (2010). Vplyv vtraty zoru v dорослому vitsi na samosvidomist osobystosti [The influence of vision loss in adulthood on the self-awareness of an individual] : avtoreferat dys. ... kand. psykhoh. nauk : 19.00.08. Kyiv, 20 s. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9967> (data zvernennia: 11.08.2022). [in Ukrainian].
9. BLIND VETERANS UK (2017). National Eye Health Week: HCAs caring for vision-impaired people. *British Journal of Healthcare Assistants*. 11 (9). P. 466-466. DOI: 10.12968/bjha.2017.11.9.466.
10. Godier-McBard LR, Castle CL, Heinze N, et al. (2022). A preliminary investigation of the well-being of visually impaired ex-service personnel in the United Kingdom. *British Journal of Visual Impairment*. 40 (2). P. 274-288. DOI: 10.1177/0264619620973683.
11. Sight loss charities make first visit to begin support in Ukraine. URL: <https://www.charitytoday.co.uk/sight-loss-charities-make-first-visit-to-begin-support-in-ukraine> (data zvernennia: 30.07.2022).

Sasina I., Palamar O., Grebeniuk T., Kupriianova T., Medvedok L. Improvement of the system of social and psychological rehabilitation of military servants who received visual impairment as a consequence of combat actions

In this article is represented an analytical review of modern psychological-pedagogical research in the field of rehabilitation of combatants who suffered from eye injuries. In particular, the contribution of modern domestic researchers to the development of the issue of scientific and practical foundations of rehabilitation of persons who lost their sight in adulthood is revealed. The characteristics of the directions of comprehensive rehabilitation of combatants are given. The importance of socio-psychological rehabilitation of servicemen who were visually impaired as a result of hostilities in Ukraine was emphasized. The need to take into account the rehabilitation process the specifics of social attitudes and life positions of persons who lost their sight in adulthood as a result of combat injuries is marked (establishment of dependence on others, attitude of activity under pressure, attitude of avoiding the sighted, social passivity, etc.).

It was determined that the social-psychological rehabilitation of an individual in conditions of visual deprivation involves the formation of psychological readiness for a full-fledged life, interpersonal communication, mastering self-care skills and orientation in space, mastering the Braille system, participation in physical culture and health activities, mastering tyfletechnical tools (informational, household, educational), development of personal interests.

In the context of European integration, considerable attention is paid to the analysis of the content of rehabilitation assistance in Great Britain, which is provided by the organization Blind Veterans UK to ex-servicemen who have lost their sight due to combat injuries. The criteria for receiving rehabilitation assistance are described. It is noted that the structure of the team that implements the support of the rehabilitated person involves the involvement of a wide range of specialists, in particular: a public support worker, a rehabilitation doctor for people with visual impairments, an occupational therapist, a technical support specialist, a transport service driver, a household assistant, specialist in attracting new members of the organization. The directions of cooperation of the public organization Blind Veterans UK with the research charity organization BRAVO VICTOR are outlined, with the aim of determining the main causes and factors associated with the loss of sight in the military.

Key words: combat eye injury, visual impairment, visual deprivation, socio-psychological rehabilitation, military rehabilitation, tyflopsychology, beneficiary, rehabilitation centre, Blind Veterans UK, BRAVO VICTOR.